

ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ
ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍ

ՀԱՏՈՐ ԼԲ.

ՊԷՅՐՈՒԹ, 2012

**ԱՐՑԱԽԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԵՐԿՐԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ԶԵՌԱԳՈՐԾ ԳՈՐԳԵՐԸ ԵՒ
ԱԴՐԲԵԶԱՆԱԿԱՆ ՆԿՐՏՈՒՄՆԵՐԸ
(ԱԿՆԱՐԿ)**

ՄԵԼԱՆԻԱ ԲԱԼԱՑԵԱՆ

ՄՈՒՏՔ

Հայ եւ օտար հնագոյն աղբիւրները միանշանակօրէն վկայում են, որ Արցախը Մեծ Հայքի մաս է կազմել վաղագոյն ժամանակներից ի վեր: Նկարագրելով Մեծ Հայքի սահմանները, յոյն եւ հռոմէացի պատմիչները միաժամանակ վկայում են, որ Հայաստանի արեւելեան սահմանները անցնում են Կուր գետով: Սրա լաւագոյն ասպցոյցը Ներոնի ժամանակներից Հռոմում պատի վրայ փորագրուած աշխարհի մարմարէ քարտէզն է, որում Արցախը դիտւում էր որպէս հայոց պետութեան նահանգներից մէկը: Այս իրողութիւնը արձանագրել է նաեւ Ք.ա. Ա.-Ք.ե. Ա. դարի յոյն աշխարհագէտ Ստրաբոնը նշելով, որ Կուր գետը, հոսելով Հայաստանի հիւսիսային սահմանով, նրանից բաժանում է Աղուանքը, միաժամանակ վկայելով, որ Օրիսիստենան (Արցախը) եւ Շակաշէնը (Ուտիքը) Հայաստանի նահանգներ են: Ստրաբոնի վկայութիւնները հաստատուում են նաեւ տարբեր ժամանակների հայկական աղբիւրներով: Այսպէս, հանրայայտ Աշխարհացոյցի համաձայն Արցախը Մեծ Հայքի 10րդ նահանգն էր եւ ունէր 12 գաւառներ: Պատմահայր Մովսէս Խորենացին, ներկայացնելով հայ ժողովրդի եւ հայկական առանձին նահանգների ու նրանց անուանումների ծագումնաբանութիւնը, մանրամասն շարադրել է նաեւ Կուրի եւ Արաքսի միջեւ ընկած տարածքի մասին: Նա ներկայացրել է հայոց աւանդական նախնի՝ Հայկի թոռ Սիւսակի ժառանգներից Առանին կառավարիչ նշանակելու փաստը, դրանով իսկ ժառանգութիւն հաստատելով «զղաշտն Աղուանից եւ զԵռնակողմն ցորինն դաշտի ի գետոյն Երասխայ մինչեւ ցամուրն, որ ասի Հնարակերտ»²: Սա մի տարածք էր, որի սահմանները ըստ Խորենացու տուեալների կազմում էին հիւսիսում՝ Կուր գետը, հիւսիս-արեւմուտքում՝ Հնարակերտ ամրոցը, հարաւ-արեւելքում Արաքս գետը, իսկ արեւմուտքում՝ Սիւսիքի հետ շփման գիծը՝ Արցախեան եւ Սեւանի լեռները: Այն իրենից ներկայացնում էր մի եռանկիւնի, որն ընդգրկում էր Արցախ եւ Ուտիք նահանգները:

Պատմական, այդ թւում եւ հնագիտական վերոյիշեալ փաստերը հաստատուում են նաեւ մարդաբանական տուեալներով: Ազգագրագէտ Վ. Բոլնակը իր «Կովկասի Բնակչութեան Մարդաբանական Կազմը» յայտնի աշխատութեան մէջ, բազմաթիւ աղբիւրների համադրութեամբ եզրակացրել է, որ Արցախի հայերը հանդիսանում են հնդեւրոպական լեզուաընտանիքին պատկանող էարմէնոիդ՝ մարդաբանական տիպի ամենացայտուն ներկայացուցիչները³: Իսկ գերմանացի է. Ռէօսլէրի⁴ կողմից Արցախի տարածքում յայտնաբերուած հնագիտական հաւաքածուի ուսումնասիրման արդիւնքում յայտնի հնագէտ Ռ. Վիրխովը գրել է. «Բնորոշն ու վերին աստիճանի կարեւորը ընդիանուր տիպն է, իսկ մինչեւ այժմ կատարուած սակաւաթիւ պեղումներն անգամ ցոյց են

տալիս, որ Գուգարքից մինչև Թարթառ գետի դաշտը ապրած ազգերը մի կուլտուրայի ներկայացուցիչներ էին»⁵։ Հնագէտ Ա. Իսրայէլեանը իր հերթին, մասնագիտական մանրակրկիտ հետազոտութիւնների շնորհիւ, որոնք վերաբերում են յատկապէս բրոնզէդարեան ժամանակաշրջանի դամբարաններին ու նրանցում պահպանուած նիւթերին, վկայել է, որ Հայկական Լեռնաշխարհի, այդ թւում նաեւ Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում ապրող ցեղերի հաւատալիքներն ու ծիսակատարութիւնները նոյնատիպ էին⁶։

Ինչպէս Հայկական Լեռնաշխարհում, այդպէս էլ Արցախում հնագոյն ժամանակներից ի վեր ապրել են հնդեւրոպական ծագում ունեցող հայ ժողովրդի նախնիները։ Նրանք ստեղծել են իւրօրինակ մշակոյթ, որի առանցքային մաս է կազմում նաեւ կիրառական արուեստը։ Այս բնագաւառի մի առանձին հետաքրքրութիւն ներկայացնող ճիւղ է գորգագործութիւնը, որը լայն տարածում է ունեցել նաեւ Արցախում⁷։ Հնագոյն ժամանակներից ի վեր։ Այս մասին բաւական պատկերաւոր վկայութիւն է հաղորդել է. դարի պատմագիր Մովսէս Կաղանկատուացին։ Պատմագիրը, նկարագրելով Աղուանից Զիւանշիր իշխանի ողբերգական մահը, որ տեղի է ունեցել 683ին իշխանանիստ Պարտաւ քաղաքում՝ Արցախի իշխանագուններից մէկի ձեռքով, նշում է նաեւ, որ Զիւանշիրի գինուորները հետապնդում են նրան ու հասնելով Արցախի նրա հայրենի ապարանքը, թալանում են այն, իրենց հետ տանելով «Յ՛ւ զմետաքսառէչ եւ զկերպասաւնիք դիպակս եւ զգոյնագոյն կապերոս զոսկի եւ զարծաթ եւ զըմտիք ըմտիք կահուց ըսպասուց ասար առեալ...»⁸։

Կաղանկատուացու յիշելով վկայութիւնը ուշագրաւ է եւ կարեւորում է նաեւ մէկ այլ տեսանկիւնից։ Գորգագործութեան բնագաւառի գրեթէ բոլոր ուսումնասիրողները այն տեսակէտն են արտայայտել, որ հայկական «կարպետ» անուանը առաջինը հանդիպում են հայկական աղբիւրներում եւ այն էլ «կապերոս» տարբերակով։ Նրանք միաժամանակ, որպէս աղբիւր, մատնանշում են Ծ. դարում հայերէն թարգմանուած Աստուածաշունչը, որը բազմիցս օգտագործում է կապել բայը։ Փաստորէն նոյն «կապերոս» ձեւով արդէն երկրորդ յիշատակութիւնը հանդիպում ենք նաեւ երկու դար յետոյ՝ է. դարում Կաղանկատուացու մօտ։ Պատմագրի յիշատակած «գոյնզգոյն կապերոսները» արտայայտութիւնից կարելի է նաեւ եզրակացնել, որ «կապերոսները» արդէն իսկ լայն տարածում ունէին է. դարում նաեւ Արցախում եւ Ուտիքում։

«Կապերոս» բառը, ըստ հետազոտողների, առաջացել է «կապ» բառից, որի պատճառով էլ սկզբնական շրջանում գործածական է եղել հենց «կապերոս» տարբերակը։ Իսկ յետագայում առաւել լայն հնչեղութիւն է ստացել «կարպետ» տարբերակը, դիւրահնչութեան պատճառով, որն էլ փոխանցուել է նաեւ եւրոպական լեզուներին։

ԺԳ. դարի հայ մատենագիրներից Կիրակոս Գանձակեցին իւրայատուկ հիացմունքով է նկարագրել հայ կնոջ ձեռքի աշխատանքն ընդհանրապէս, այն անուանելով «իմաստութիւն ուստայնամկութեան եւ համճար նկարակերտութեան»⁹։ Ի դէպ, պատմագրի այս գնահատականը վերաբերում է հենց Արցախի ձեռագործ արուեստին։ Նկարագրելով Արցախի Հաթիւրի Վախթանգ իշխանի կողմից Գետիկի հռչակաւոր եկեղեցու կառուցման փաստը, Գանձակեցին միաժամանակ վկայել է, որ նոյն Վախթանգ իշխանի կին Արզուխաթուհը «... ի մագոյ այծից կակղագունաց՝ ներկեալ պէսպէս եւ զամագան, գործ քանդակա-

կերպ եւ նկարեալ պատկերօք, ճշգրտագոյն համուածովք՝ տնօրինակացօք փրկչին եւ այլ սրբոց, որ հիացուցանէր զտեսողն ...»⁹։

Արցախի հայ կանանց վարպետութիւնն ու բարձր ճաշակը մատնանշող բազմաթիւ յիշատակութիւններ են պահպանուել նաեւ ժողովրդական բանաւոր աւանդազրոյցներում ու հեքիաթներում։ Ղազարոս Աղայանի «Անահիտ» հեքիաթը, որի հերոսներն են արցախահայութեան կողմից շատ սիրուած Անահիտը եւ Վաչագանը, վկայում է Արցախում ընդհանրապէս արհեստների ու մասնաւորապէս՝ ձեռագործութեան խոր արմատների մասին։

Պատմական Հայաստանի տարածքում յայտնաբերուել են հնագոյն ժամանակներին վերաբերող կարպետների մասեր, որոնց վրայ առկայ են տարբեր պատկերներ։ Արցախի տարածքում յայտնաբերուել են նաեւ հնագոյն գորգագործական գործիքներ՝ ոսկրեայ կտուտիչներ, որոնք վկայում են վաղագոյն ժամանակներից ի վեր ընդհանրապէս Հայաստանում եւ մասնաւորապէս նաեւ Արցախում մանածագործութեան ու յատկապէս գորգագործութեան գոյութեան մասին։ Արցախի Պետական Պատմաեղբարակազմական թանգարանում գտնուող այդ կտուտիչները Թանգարանի մասնագէտների եւ մեր կարծիքով, պատկանում են Ք.ա. Բ.-Ա. հազարամեակներին։

Միջնադարից սկսած գորգագործութիւնը թեւակոխել է միանգամայն նոր փուլ։ Այն աչքի է ընկնում թէ՛ իր կատարման որակով եւ թէ՛ զարդանախշերի բազմազանութեամբ ու կատարելութեամբ։ Ուշագրաւ է նաեւ այն փաստը, որ պահպանուած հայկական վիմագրերում գորգի մասին առ այսօր ամենավաղ յիշատակութիւնը կրկին հանդիպում է հենց Հայոց Արեւելից Կողմանցում։ Մասնաւորապէս նախկինում Հայոց Արեւելից Կողմանց Ուտիք նահանգ ներառուած Տաւուշ գաւառի¹⁰ Կապտավանք եկեղեցու 1242-43ի վիմակաւոր արձանագրութեան մէջ յիշատակութիւն կայ «գորգ»ի մասին։ Որոշ հետազոտողների կարծիքով այն «գորգ» անուանման առաջին յիշատակութիւնն է¹¹։

Գորգագործութեան մէջ օգտագործուել է ոչխարի բուրդը, այժի փափուկ մազ, բամբակ, թանկարժէք գորգերում՝ նաեւ մետաքսաթել։ Թել ներկելու համար օգտագործուել են հիմնականում բուսական ներկեր՝ տորօն, դեղնածաղիկ, ընկոյզի եւ սոխի կեղեւ, անանուխի արմատներ, թերթաքարեր եւ ընդհանրապէս ամենատարբեր բոյսեր, որոնք ամրացուել են հանքային նիւթերով (չիբ, կիր)։ Ք.ա. Ծ. դարի յոյն պատմիչ Հերոդոտոսը գրում է, որ Կովկասի բնակիչները բոյսերից ստացուած ներկերով ներկում էին բուրդը, որից յետոյ նրանից գործում տարբեր գործուածքներ, որոնց գոյնը երբեք չի խամրում, ոչ ժամանակի ընթացքում եւ ոչ էլ ջրից¹²։ Հնագոյն, վաղ-միջնադարեան ու միջնադարեան բազմաթիւ աղբիւրներ վկայում են, որ միջազգային առեւտրում Հայաստանը յայտնի էր յատկապէս ներկերով, որոնց մէջ առաջնակարգ տեղը գրաւում էր «որդան կարմիր» ներկը։ Այն ամենալայն կիրառութիւն է ունեցել նաեւ գորգագործութեան մէջ։

ԱՐՑԱՒԱՆԻ ԳՈՐԳԵՐԻ ԻՒՐԱՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ըստ հայկական գորգագործութեան խորագիտակ ուսումնասիրողներից Վ. Թեմուրճեանի, Հիւսիսային Արցախի Բանանց գիւղում է գործուել յիշատակագրութիւն ունեցող հայկական հնագոյն գորգերից մէկը։ Գորգի վրայ կատարուած արձանագրութեան մի մասը խոնացած եւ անընթեռնելի է, բայց եւ

պահպանուած մասը վկայում է, որ գորգը գործուել է ի յիշատակ Հովհաննէ-ին, Կիրակոս Բանանցեցու կողմից եւ թուագրուած է՝ 1202¹³: Այն արցախեան «Յուսիտրան» տիպին պատկանող գորգ է՝ հետաքրքիր գունային երանգներով ու անցումներով եւ ներկայումս պահպանուած է Վիեննայի Արդիւնաբերութեան Պատմութեան Թանգարանում: Նրա մասին մեզ յայտնի առաջին հրատարակողը համարուած է յայտնի արեւելագէտ Ալոիզ Ռիզլը 1895ին¹⁴:

Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Վանքում է պահուում Գանձասարի Հայ Աղուանից Ներսէս կաթողիկոսի պատուէրով Արցախի Ջրաբերդ գաւառի Չարէքի վանքում գործուած եւ հայերէն «յիշեցեք մաքրափայլ յաղօթս ձեր Ներսէս մեղապարտ կաթողիկոս Աղուանից է պատճառ սմին [արուած] լոյս ընկալ Չարեքու Սբ. անապատին Ռ-ՃՃ թուին»¹⁵ յիշատակագրութիւն ունեցող գորգը:

ԺԹ. դարի երկրորդ կէսերից եւ յատկապէս Ի. դարի սկզբներից Հայ ժողովրդի շրջանում վերստին նոր վերելք ապրեց գորգագործութիւնը: Մինչեւ այդ՝ մինչեւ ԺԹ. դարի կէսերը քաղաքական աննպաստ պայմանների հարկադրանքով տնտեսական կեանքը ընդհանուր առմամբ եւ, մասնաւորաբար նաեւ արհեստները, բնականաբար անկում են ապրել: Միաժամանակ, ԺԹ. դարի Բ. կէսից, համաշխարհային շուկայում գորգը դարձաւ ամենակամտաբեր ու մեծ պահանջարկ վայելող ապրանքներից մէկը, ինչն էլ իր հերթին նպաստեց հայկական գորգերի լայնածաւալ տարածմանը:

Տարբեր ուսումնասիրողներ¹⁶ եկել են այն եզրակացութեան, որ ամենագեղեցիկ կարպետներն ու գորգերը հանդիպում են Արցախում, Չանգեզուրում եւ Հայաստանի լեռնային միւս շրջաններում: Ընդհանրութեան մէջ կարելի է նշել, որ հայկական ծագում ունեցող գորգերը աչքի են ընկնում իրենց առանձնաշատուկ հիւսուածքով, գործուածքի խտութեամբ, խաւի բարձրութեամբ ու ողորկութեամբ եւ, իհարկէ, նաեւ ոճական առանձնաշատուկութիւններով: Դա նախ եւ առաջ դրսեւորուած է գունային համադրութիւնների ու անցումների մէջ: Գեղեցիկ ձեւաւորումներով կատարուած պատկերներն այնքան բազմազան են ու առատ խորհրդանշաններ են պարունակում, որ կարծես լուսաւորում են շրջապատը, միաժամանակ թափանցելով մարդու ներաշխարհ՝ ստեղծելով հեթիաթային տրամադրութիւն:

Հայ կնոջ կողմից գրեթէ բոլոր ժամանակներում գորգերում արտացոլուած ու ամենասիրուած պատկերներից է կեանքի ու բնութեան յաւերժութիւնը խորհրդանշող «կենաց ծառը», որով նա աւանդում էր սերունդներին իր հոգու ցանկութիւններն ու երազանքները: Դա միաժամանակ վկայութիւն է անգամ ամենածանր վիճակում յայտնուած ժողովրդի անսահման լաւատեսութեան, յոյսի ու յաւերժութեան գաղափարի աւելակցութեան մասին:

Աղբիւրները վկայում են, որ յատկապէս Շուշի գաւառում բաւական զարգացած էր գորգագործութիւնը: Նոյնինքն Շուշիում, նոյնիսկ բացուել էր յատուկ դպրոց՝ գորգագործական արհեստը բարձր մակարդակով ուսուցանելու նպատակով: Երուսաղէմի Հայկեանը գրում է, որ Շուշիում «թէւ առանձին գործարաններ չկան, բայց շատ տներում գործում են գորգ, կարպետ, ձիու յուլ եւ այլն»¹⁷: Ազգագրագէտի վկայութեամբ բուրդ գզող, թել մանող եւ կարպետագործ կնոջ օրավարձը ԺԹ. դարի վերջերին կազմում էր 10-20 կոպէկ¹⁸: Պարզապէս կարելի է նշել, որ գորգագործութիւնը արցախցի կնոջ սիրած արհեստն է

եղել, իսկ գորգը կամ կարպետը՝ իւրաքանչիւր հայ ընտանիքի կենցաղի կարեւոր մաս: Կատարման որակով եւ զարդանկարի բարդութեամբ ձեռագործ գորգերը անգերազանցելի են, որի հետեւանքով էլ նրանց արժէքը միշտ էլ բարձր է եղել: Այդ է պատճառը, որ գորգարուեստի գիտակները գորգագործական մշակոյթը իրաւամբ համարում են հայ բազմադարեան մշակոյթի եւ ազգային ժառանգութեան կարեւորագոյն մաս:

Բոլոր ժամանակներում գորգագործութեամբ բացառապէս զբաղուել են Հայ կանայք: Չարդանախչերի համար յատուկ գծագրեր գոյութիւն չունէին: Չարդանախչերը հիմնականում կանանց ստեղծագործ մտքի ու ճաշակի արդիւնք էին հանդիսանում, որոնք փոխանցում էին սերնդից սերունդ: Բայց եւ միաժամանակ այդ փոխանցումները կատարում էին առաւել կատարելագործուելով եւ նոր որակներ ձեռք ձգելով: Հմուտ գորգագործների մօտ շատ դէպքերում զարդանախչերը ծնւում էին հենց դազգահի առաջ՝ աշխատանքի ընթացքում: Երբեմն զարդանախչերի ընտրութեան վրայ որոշակի ազդեցութիւն են ունեցել նաեւ ձեռքի տակ եղած թելերի գունային երանգները: Դրանք յատկապէս կարեւոր էին գորգի դաշտի գունային ընտրութեան հարցում: Արցախի ոչ միայն տարբեր բնակավայրերում գործուած գորգերն են իրարից տարբերում, այլեւ նոյն բնակավայրում տարբեր գորգագործների գործածները: Դա հիմնականում բացատրուած է նրանով որ զարդանախչերի ընդհանուր տիպը պահպանելով հանդերձ, իւրաքանչիւր, յատկապէս հմուտ գորգագործ, իր նորամուծութիւններն ու մտայնացումներն է արտացոլել, որի արդիւնքում ստեղծուել են նոյն խմբին պատկանող, բայց եւ զարդանախչերի բազմազանութիւն ու բազմերանգութիւն ունեցող գորգեր:

Գորգագործութեան բնորոշ կողմերից էր նաեւ չափազանց մեծ պատասխանատուութիւնը գործուածքի որակի, զարդանախչերի համաչափութեան, պատկերների գեղեցիկ ու հնարաւորինս ճիշդ արտացոլման հանդէպ: Տարածուած է եղել նաեւ միեւնոյն զարդանախչը գորգի տարբեր մասերում տարբեր գոյներով արտացոլելը: Դա յատկապէս վերաբերում է մի քանի վարդեակներ պարունակող գորգերին: Սակայն գոյների թէ՛ ընտրութիւնը եւ թէ՛ անցումները նոյնպէս կատարուել են բարձր ճաշակով:

Մեծ չափերի գորգեր ու կարպետներ գործելը պահանջում էր ֆիզիկական մեծ աշխատանք, որի պատճառով էլ այն իրականացում էր կանանց որոշակի խմբի կողմից: Երբեմն գորգերի երկարութիւնը նոյնիսկ անցնում էր 5-8 մետրից եւ այս դէպքում առանձնակի կարեւորութիւն էր ստանում նաեւ ծայրերի ամրութիւնն ու հաւասարութիւնը: Գորգերի բնորոշ կողմերից ու առանձնաշատութիւններից է նաեւ գործուածքի խտութիւնը: Արցախեան գորգերի միջին խտութիւնը 10 սմ² վրայ սովորաբար կազմել է 30-40 հանգոյց:

Յատկանշական է, որ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութեան յուշադրամների վրայ պատկերուած է նաեւ արցախեան գորգ, ինչը վկայութիւն է կիրառական այս արուեստի նկատմամբ բոլոր ժամանակներում հայ ժողովրդի ունեցած անսահման սիրոյ ու մեծարանքի:

Արցախեան գորգերի ու կարպետների որակական իւրայատուկութիւններից մէկը յատկապէս տեղական բրդի մշակմամբ ստացուած թելի ողորկութիւնն ու նրբութիւնն էր, ինչը երբեմն մետաքսաթելի տպաւորութիւն է թողնում: Բուրդը մանրակրկիտ մշակուած էր, լուացուած, այնուհետեւ յատուկ գործիքով

(գզրիչ) այն ուղղում ու փափկացում էր, որից յետոյ իլիկով ու ճախարակով մանևում: Մանուած թեյի ներկման գործընթացը նոյնպէս ուշադրութեան յատուկ առարկայ էր, քանի որ ներկերի ընտրութիւնը, ամրութիւնը, փայլքը եւս չափազանց կարեւոր դեր ունէին գործուածքի որակի ու գեղեցկութեան համար: Արցախեան գորգերը նաեւ աչքի են ընկնում առաւելապէս արտայայտիչ գունային երանգներով, որի պատճառը հաւանաբար այն է, որ Արցախում բոլոր ժամանակներում առաւել նախընտրելի են եղել վառ, բայց միեւնոյն ժամանակ հանգստութիւն ու խաղաղ տրամադրութիւն հաղորդող գոյները:

Արցախեան գորգերին բնորոշ են նաեւ բուսական ու կենդանական իւրօրինակ ոճաւորումներով պատկերների բազմազանութիւնն ու միաժամանակ դրանց ներդաշնակութիւնը: Յատուկ տեղ ունեն յատկապէս երկրաչափական ձեւաւորումներով գորգերը:

Արցախեան գորգերի ամենատարածուած տեսակներից են «Օձագորգ»երը: Մասնագիտական շրջանակներում դրանք յայտնի են որպէս «Խնձորեսկ» անունով վիշապագորգեր: Այս խմբի գորգերը աչքի են ընկնում իրենց իւրայատկութիւններով, ուշագրաւ են զարդանախշերի համադրութեամբ ու նրանց հաղորդած բովանդակութեամբ: Կենտրոնում արիական խորհրդանշանն է՝ կեռխաչը, որից ելնում են օձերը՝ հիմնականում թուով ութը: Ի դէպ, վահրամ Թաթրիկեանը իր *Արցախի Տոճագորգերը* գրքում հետաքրքիր տեղեկութիւն է հաղորդում, նշելով, որ 1980ականներին իր շրջագայութեան ժամանակ Արցախի գիւղերից մէկում հանդիպել է օձագորգի եւ այն լուսանկարելու թոյլատրութիւնը մեծ դժուարութեամբ է ստացել, այն պատճառաբանութեամբ, որ կեռխաչի նշանի պատճառով «կոմունիստները» կարող են մեղադրել գորգի տէրերին, քանի որ արիական ազգերի ծագումը խորհրդանշող կեռխաչը նաեւ հիտլէրեան Գերմանիայի խորհրդանշանն էր: Հեղինակին յայտնել են նաեւ, որ Բ. Աշխարհամարտի տարիներին այդ տիպի գորգերի մի մասը ուղղակի ոչնչացուել է⁹: Սակայն առաւելապէս ընդունուած է այն տեսակէտը, որ քառանկեան մէջ ներառուած կեռխաչը խորհրդանշում է աշխարհաստեղծումը, իսկ նրա շուրջը տարածուող ութ օձերը պահպանում են նրան: Գորգագէտների կարծիքով կեռխաչի խորհրդանշանով գորգերը առաւել տարածում են ունեցել հենց Արցախում, ինչպէս նաեւ Ուտիքում, Գուգարքում եւ Սիւնիքում: Միաժամանակ յատկանշական է, որ օձի խորհրդանշանը առկայ է նաեւ կիրառական արուեստի այլ ճիւղերում եւ այն էլ յատկապէս նախաքրիստոնէական ժամանակներում: Յայտնի է նաեւ, որ հայ իրականութեան մէջ հնագոյն ժամանակներից օձը դիտւում էր որպէս իմաստութեան խորհուրդ եւ բրոնզէ, արծաթէ ու ոսկէ օձակերպ մատանիները, ապարանջաններն ու այլազան զարդարանքները առանձնապատուկ ու լայն կիրառութիւն ունէին: Սա եւս մէկ վկայութիւն է գորգագործութեան եւ կիրառական արուեստի միւս ճիւղերի միջեւ սերտ կապերի առկայութեան մասին:

Առանձնակի հետաքրքրութիւն են ներկայացնում արցախեան «Արծուագորգ»երը: Ըստ պատմական աղբիւրների, դեռեւս Արտաշեսեան Հարստութեան (Ք.ա. Բ.-Ա. դդ.) ժամանակներից արծիւը խորհրդանշում էր հզօրութեան գաղափարը: Այսօր էլ արցախեան արծուագորգերը համընդհանուր հիացումի են արժանանում եւ ունեն մեծ արժէք: Ըստ էութեան կարելի է միանշանակօրէն եզրակացնել, որ այդ գորգերը արցախեան գորգագործութեան

թերեւս ամենադասական տիպն են ներկայացնում: Արծուագորգերը յայտնի են նաեւ «արեւագորգ» անունով, որը հիմք է տալիս նաեւ ենթադրելու, որ արծիւը մարմնաւորում էր նաեւ արեւը, ինչն էլ կապուած է նախաքրիստոնէական շրջանում հայերի մօտ շատ տարածուած արեւի պաշտամունքի հետ:

Հանրայայտ փաստ է, որ Հայաստանը հանդիսանում է «Վիշապագորգ»երի հայրենիքը: Գորգի այս տեսակը աչքի է ընկնում բովանդակային հարուստ բազմազանութեամբ: Վիշապի արտացոլումը գորգերի վրայ բացատրւում է նրանով, որ հնում վիշապը ոչ թէ մարմնաւորում էր չար ուժերին, այլ առաւելաբար ուժ եւ հզօրութիւն էր արտայայտում ու դրանով փորձում էին հակադրուել չար ուժերին՝ վտարելով նրանց իրենց օջախներից: Արցախում գործուած վիշապագորգերը իրենց հերթին ունեն իւրայատկութիւններ, որոնցից կարելի է նշել վիշապների մի քանի գլխանի եւ բազմոտանի պատկերումը:

Հին ժամանակներում մարդկանց մօտ տիրապետող էր այն գաղափարը, որ պաշտամունքային տարբեր խորհրդանշաններով գորգերը յաջողութիւն ու բարօրութիւն են բերում, այդ պատճառով դրանք կախում էին տան պատին, ընդ որում ամենագլխաւոր մասում: Նաեւ նրա վրայ կախում էին գէնքեր, իսկ աւելի նոր ժամանակներում՝ նաեւ նախնիների նկարները: Վերոնշյալ գորգերը յատկանշական փոփոխութիւն էր համարւում: Տարեց արցախցիներից շատերը վկայում են նաեւ, որ նախկինում ընտանեկան գորգը արգելւում էր գերդաստանից հանելը, որովհետեւ այն կարող էր դժբախտութիւն բերել: Սա եւս միանշանակօրէն վկայում է, որ գորգերը նաեւ պաշտամունքի տարրեր են պարունակել իրենց մէջ թէ՛ նախաքրիստոնէական եւ թէ՛ յետագայ ժամանակներում: Պատահական չէ, որ դրանք մեծ կիրառութիւն են ստացել նաեւ հենց եկեղեցում:

Քրիստոնէական հաւատքն իր արտացոլումն է գտել նաեւ գորգագործութեան մէջ: Դրա վառ վկայութիւնն են հայկական գորգերի մեծ մասում առկայ խաչի ամենատարբեր ձեւաւորումներով պատկերները, ինչպէս նաեւ հայկական «Տ» տառը, որ նշանակում է «Տէր», այսինքն «Աստուած»: Յատկապէս այս վերջինը հանդիպում է հայկական գրեթէ բոլոր գորգերում ու նաեւ կարպետներում եւ եւս մէկ վկայութիւն է որ հայ գորգագործները դրանով ցանկացել են արտացոլել իրենց հայկական ծագումն ու քրիստոնէական հաւատքը: Արցախի Պետական Պատմաեղբարակազմական Թանգարանի գորգերի հաւաքածուի մէջ մեծ թիւ են կազմում պաշտամունքային, այդ թւում եւ քրիստոնէական տարբեր խորհրդանշաններով գորգերը, որոնց տարածուած տեսակներից են «Խաչագորգ» եւ «Խորանաւոր» գորգերը:

Չարդանախշերի մէջ գերակշռող են նաեւ աստղերի, մարդկային փոքրածաւալ կերպարների, տարաբնոյթ թռչունների ու կենդանիների խորհրդաւոր պատկերներն ու դրանց հետաքրքիր համադրութիւնները: Գորգագէտների կարծիքով թերեւս հենց հայկական գորգերը մահմեդականների գործած գորգերից տարբերւում են յատկապէս նրանով, որ նրանցում բոլոր պատկերները՝ Աստծոյ, արեւի, աստղերի, մարդկանց, վիշապի, կենդանիների, թռչունների եւն., արտացոլուած են խորհրդանշանների ձեւով: Այս երեւոյթը չափազանց ակնառու է նաեւ արցախեան գորգերում:

Մեծ թիւ են կազմում նաեւ հայերէն յիշատակագրութիւն ունեցող գորգերն ու կարպետները, որոնք ամենավառ վկայութիւնն են դրանց հայկական

ծագման մասին: Որպէս կանոն գործուում էր գործելու թուականը եւ գորգա- գործի անունը, իսկ որոշ դէպքերում նշուում էր գորգի տիրոջ անունը: Վերջին- ներս հիմնականում այն գորգերն են, որոնք գործուել են որպէս նուէր կամ յի- շատակ: Յաճախ այդպիսի յիշատակագրութիւնները կատարուում էին համա- ոտ, նշելով միայն անուն-ազգանուն սկզբնատառերը:

Արցախի Պետական Պատմաեղանակաբանական Թանգարանի ձեռագործի հա- ւաքածու ընդգրկուած են նաեւ կարպետներ, ձեռագործ անկողնապարկեր, ա- ղամաններ, վարագոյր, խուրճիկներ, ձիու չուլ, եւն.: Արցախեան ձեռագործ կարպետները նոյնպէս ունեն իւրայատկութիւններ եւ, ի տարբերութիւն գոր- գերի, ներկայումս աւելի մեծ թուով են պահպանուած: Դրանք կրում են զանա- զան ու հարուստ զարդանախշեր՝ հետաքրքիր գունային անցումներով ու ե- րանգներով: Ընդհանրապէս կենցաղում կարպետները ամենալայն ու ամենա- տարբեր կիրառութիւն են ունեցել, ինչով էլ մեծապէս պայմանաւորուած են թէ՛ նրանց չափսերը եւ թէ՛ զարդանախշային ձեւաւորումները: Կարպետները հիմնականում նախատեսուում էին յատակին փռելու համար, իսկ առանձնակի հարուստ զարդանախշերով կարպետները նաեւ կախում էին պատերին, ծած- կում անկողինները եւն.: Վերջինները հիմնականում փոքր չափերի կարպետներ էին:

Առանձնակի հետաքրքրութիւն են ներկայացնում նաեւ ասեղնագործ կար- պետները, որոնք ներկայիս շատ քիչ են այլեւս հանդիպում: Դրանք աչքի են ընկնում իրենց իւրայատուկ գեղեցկութեամբ ու առաւել նուրբ են, քանի որ գործուած են միայն յատուկ մշակուած եւ մեծաւ մասամբ բամբակեայ կամ մետաքսեայ թելերով:

Լայն տարածում են ունեցել նաեւ անկողնապարկերը, խուրճիկները, պար- կերը (ցորենի եւ գարու համար նախատեսուած), աղաքսակները, պայուսակնե- րը կամ ուսապարկերը, մեզարները եւն.: Վերջիններս հիմնականում օգտագոր- ծուել են հաց պատրաստելու համար, մանաւանդ նրա վրայ շարում էին խմորի գնդիկները: Մինչեւ հիմա էլ Լեռնային Ղարաբաղի գիւղերում այդ կիրառումը պահպանել են մեզարները: Հետաքրքրական է նաեւ բրդից աղաքսակներ գոր- ծելու երեւոյթը: Այդ խոնաւութիւնից քարանում է, իսկ բուրդը խոնաւութիւնը ներծծելու յատկութիւն ունի, որի պատճառով էլ աղաքսակները յատուկ գոր- ծում էին բրդեայ թելով: Առանձնակի հետաքրքրութիւն են ներկայացնում ա- սեղնագործ անկողնապարկերն ու խուրճիկները, որոնք բնորոշուում են զարդա- նախշերի գեղարուեստական իւրայատուկ ոճաւորմամբ ու արտակարգ հարս- տութեամբ:

Ամերիկացի յայտնի հաւաքորդ եւ գորգագործութեան բնագաւառի նշա- նաւոր գիտակ Ջիմ Ալլէնը բարձր է գնահատել հայկական գորգերը եւ ընդհան- րապէս հայկական գորգագործութիւնը, միաժամանակ շեշտելով Կովկասում հնագոյն ժամանակներից ի վեր այդ բնագաւառում հայերի ունեցած մեծագոյն դերը²⁰:

ԱՂԻՐԲԵՁԱՆԱԿԱՆ ՆԿՐՏՈՒՄՆԵՐ

301ին Հայաստանում քրիստոնէութիւնը պետական կրօն հռչակուելուց յե- տոյ խաչի խորհրդանշանը ընդհանուր առմամբ լայն տարածում էր ստացել հայ միջնադարեան մշակոյթի բոլոր բնագաւառներում՝ քանդակագործութեան,

մանրանկարչութեան, տարբեր զարդարանքների, ձեռագործութեան եւ գոր- գագործութեան մէջ, ինչը եւս վկայութիւն է քրիստոնէութեան ամրապնդման ու տարածման մասին: Սակայն «աղբբեջանցի» անունով ներկայացող թուրք կեղծ մասնագէտները այստեղ էլ կանգ չեն առնում իրենց «նուաճողական» ծրագրերի առջեւ եւ, խեղաթիւրելով իրականութիւնը, բնիկ հայ ժողովրդի բա- զում դարերի ընթացքում ստեղծած եւ իր հիմքով քրիստոնէական մշակոյթի անտրոհելի մէկ մասը համարուող քաղաքակրթութեան մի մասը ոչնչացնելուց, իսկ միւս մասը «սեփականելուց» յետոյ, ամէն կերպ փորձում են Արցախում եւ Ուտիքում քրիստոնէայ հայերի գործած գորգերն ու կարպետները եւս «սեփա- կանել»: Այս իմաստով ուղղակի հակագիտական եւ, ընդհանրապէս, թիւրիմա- ցութիւն պէտք է համարել Լ. Քիարիմովի *Azerbaydjanski Kover* բազմահատոր ու ստուարածաւալ աշխատութիւնը²¹: Աշխատութիւնը ոչ միայն գորգագործա- կան-մշակութեաբանական տեսանկիւնից է թիւրիմացութիւն, այլեւ՝ պատմա- քաղաքական:

Աշխատութեան երկրորդ հատորում, մէջբերումներ կատարելով անգլիացի յայտնի արեւելագէտներ Կ. Վիլյոնի եւ Ա. Պոուպի թեւհրանում հրատարակ- ուած աշխատութիւններից²², Քիարիմովը՝ վերոյիշել հեղինակների իրանական բարձրարժէք նիւթական մշակոյթի մասին կատարած արտայայտութիւնները ներկայացնում է որպէս ներկայիս Ադրբեջանի ժողովրդի մշակոյթը: Սակայն իրանական բրոնզէդարեան մշակոյթը ինչ կապ ունի միայն ժԾ. դարից յետոյ իրանի Ատրպատականի տարածքում յայտնուած աղկոյունելու եւ կարակոյունե- լու թուրքմէնական ծագմամբ ցեղերի հետ, որոնք միայն 1918ից սկսեցին իրենք իրենց անուանել ադրբեջանցի, բոլորովին անհասկանալի է: Ի դէպ, ներկայաց- նելով աղկոյունելու եւ կարակոյունելու միջինասիական թուրքական ծագում ու- նեցող ցեղերի ժԾ. դարում իրանում յայտնուելու եւ իրենց տիրապետութիւնը հաստատելու ժամանակաշրջանը, Քիարիմովը անթաքոյց ուրախութեամբ նշում է, որ «... սկզբում կարակոյունուները, իսկ յետոյ աղկոյունուները կա- տարարման շրջանում մեծ ծաղկում է ապրել աղբբեջանական մշակոյթը եւ այդ շրջանում երկրի մայրաքաղաքը եղել է Թաւրիզը»²³: Յատկանշական է որ ընդհանրապէս, գրքի շարադրանքի նշուած հատուածում մեծամասամբ նկա- րագրուած է իրանի մշակոյթը, որը անհասկանալիորէն վերագրուած է «ադր- բեջանական»ին:

Պատմութեան այդ աստիճան խեղաթիւրման շնորհիւ թուրք հեղինակը մի կողմից սեփականում է իրանի պատմութիւնը եւ մշակոյթը, իսկ միւս կողմից, սիրայօժար օգտուելով հայ միջնադարեան մատենագիրների երկերից, նոյնպէս է վարում նաեւ հայկական մշակոյթի հետ: Այսպէս, նոյն հատորում, օգտուե- լով հայ պատմագիր Սեբէոսի հաղորդած տեղեկութիւններից, որոնք վերաբե- րում են 628ին Բիւզանդիայի կայսր Հերակլի Գանձակ կատարած արշաւանքին ու այստեղից տարած գորգերին, չգիտես ինչ հիմքով, այնուհետեւ եզրակացու- թիւններ է կատարում, աւելացնելով, որ «արաբները անընդհատ արշաւանք- անք կատարելով Աղբբեջանի վրայ, իրենց հետ տանում էին մեծ թուով ընտիր գորգեր ու գործուածքներ»²⁴: Սեբէոսի Պատմութիւնի մէջ «Ադրբեջան» եզրը չի գործածուած, փոխարէնը անշուշտ, «Ատրպատական» տեղանունն է յիշատակ- ուած, իսկ ակնյայտ փաստ է, որ Ատրպատականը Պարսկաստանի վարչական խոշոր միաւորներից է եղել: Քիարիմովը նոյն ձեւով է վերաբերում նաեւ կա-

դանկատուացու վերոնշեալ աշխատութեան հետ: Պատմական կարեւոր նշանակութեամբ այդ երկուսը ընդհանրապէս գոյութիւն չունի «Ազգրեջան» եզրը՝ միանգամայն հասկանալի պատճառով: Այնուհետեւ եւս, իր աշխատութեան միւս հատուածներում էլ, թուրք «արուեստաբանը» ջանք ու եռանդ չի խնայել անգամ հայատառ գրութիւններով ու քրիստոնէական խորհրդանշաններով եւ, բնականաբար, հայ կանանց ձեռքով գործուած գորգերը նոյնպէս ներկայացնելու իրրեւ «ազգրեջանական»:

*

Հայ ժողովրդի, այդ թւում եւ արցախահայութեան պատմութիւնը լի է եղել արհաւիրքներով, որոնց արդիւնքում հայ ժողովուրդը զրկուել է բազում դարերի ընթացքում իր իսկ ստեղծած հոգեւոր ու նիւթական ժառանգութիւնից: 1921ին խորհրդային Ազգրեջանին բռնակցութեամբ յետոյ Արցախում շարունակուել է մշակութային թալանն ու ջարդը: Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար Մարզում, ինչպէս նաեւ քաղաքական նկատառումներով Մարզից դուրս թողնուած պատմական Արցախ եւ Ուտիք նահանգների, այսինքն Լեռնային ու Դաշտային Ղարաբաղի հայկական գիւղերում պահպանուած ձեռագործ գորգերը հաւաքելու նպատակով Բաքուից յատուկ հրահանգներով ուղարկուած առանձին գործակալներ շրջել են Ղարաբաղի գոտս հայկական բոլոր գիւղերն ու բնակչութիւնից հաւաքել հին ձեռագործ գորգերը՝ դրանց դիմաց յանձնելով իրենց գորգագործարաններում արտադրած «նոր» գորգեր: Նման «փոխանակութիւնը» խաբէութեան եւ թալանի ակնյայտ դրսեւորում էր: Հենց այդպիսի քաղաքականութեան շնորհիւ էլ այսօր Բաքուում ստեղծուել է գորգի թանգարան, որով ազգրեջանցիք ներկայանում են աշխարհին, որպէս թէ հին մշակոյթ ունեցող ժողովուրդ, իսկ Արցախում, որտեղ եթէ մինչեւ 1920ականները գրեթէ ամէն ընտանիքում առկայ էր առնուազն մէկ, իսկ շատ դէպքերում՝ մէկից աւելի ձեռագործ գորգեր, կարպետներ, ապա ներկայ դրութեամբ անգամ կան բնակավայրեր, որտեղ այլեւս գոյութիւն չունի թէկուզեւ որեւէ մէկ նմուշ: Այնպէս որ Արցախում պահպանուած ստեղծածին համեմատ աննշան է, բայց եւ չափազանց արժէքաւոր: Ներկայ դրութեամբ աշխարհի տարբեր երկրներում առանձին անհատ-հաւաքողների ու թանգարանների հաւաքածուներում իրենց արժանի տեղն ունեն արցախեան ձեռագործ գորգերն ու կարպետները:

ՊԱՏՄԱՆԿՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ԳՈՐԳԱՅԻՆ ՑՈՒՑԱՆՄՈՒՇՆԵՐԸ

Արցախի Պետական Պատմաերկրագիտական Թանգարանը հիմնադրուել է 1939ին, որպէս Հնագիտական Թանգարան: 1950ին այն վերափոխուել է որպէս ԼՂԻՄ Երկրագիտական Թանգարան եւ միաժամանակ հիմնադրուել է նաեւ Ազգագրութեան Բաժինը: Իր գոյութեան ողջ ժամանակահատուածում այն համարուել է տարաբնոյթ ազգագրական նիւթերով, այդ թւում եւ գորգերով ու կարպետներով, մի գործընթաց, որ ներկայ ժամանակներում եւս շարունակուում է: Ներկայ դրութեամբ Թանգարանի ազգագրութեան պահոցում ներառուած են 68 հնաոճ ձեռագործ գորգեր, 78 կարպետներ:

Արցախի Պատմաերկրագիտական Թանգարանի Ազգագրութեան Բաժնում գետեղուած են ԺԹ. դարին պատկանող գորգագործական դազգահ եւ գործիքներ, որոնց հարեւանութեամբ ցուցադրուած են նաեւ հիմնականում ԺԹ. դարի արցախեան ձեռագործ գորգեր, խուրջիներ, մաճրաչներ (անկող-

նապարկ), աղամաններ: Ի դէպ, Արցախի գիւղերում մինչեւ 1960ականները տնային գորգագործութիւնը դեռեւս առկայ էր, սակայն աւելի շատ գործում էին ձեռագործ կարպետներ, ընդ որում տեղական բուրդը տակաւին ներկելով հիմնականում բուսական ներկերով: Տնային պայմաններում արհեստաւորները պատրաստում էին պարզունակ կառուցուածքով գորգագործական դազգահներ, որոնք միանգամայն տարբեր չափեր ունէին: Արցախի Պետական Պատմաերկրագիտական Թանգարանում պահուող գորգագործական դազգահը պատրաստուած է ԺԹ. դարի սկզբներին: Առաւել մեծ գորգերի կամ կարպետների համար պատրաստուում էին համեմատաբար մեծ չափերի դազգահներ:

Ազգային անկախ պետականութեան հաստատումից յետոյ Արցախում նոր վերածնունդ է ապրել գորգագործութիւնը: Ստեղծուել են գորգագործական նոր գործարաններ, որոնց հիմնական նպատակն է վերականգնել հայկական գորգագործական արուեստին բնորոշ աւանդոյթները:

Արցախի Պետական Պատմաերկրագիտական Թանգարանի ձեռագործի հաւաքածու ընդգրկուած ձեռագործ գորգերի ու կարպետների թիւը մեծ չէ՝ ընդամէնը 125 հատ: Սակայն դրանք բազմազան ու բազմատիպ են եւ ներկայացնում են Արցախի գորգագործական արհեստի գրեթէ բոլոր տիպերը՝ «Արծուագորգ», «Ջրաբերդ», «Գետաչէն», «Թագ», «Օձագորգ», «Պաշտոն», «Վիշապագորգ», «Ճլագորգ», «Ղարաբաղ» եւն.: Դժբախտաբար ներկայիս Թանգարանում պահպանուած ամենահին գորգը վերագրուում է ԺԸ. դարի վերջին: Գորգը, թէկուզեւ հնամաշ ու կիսուած է երկու մասի, բայց պահպանուած են զարդանախշերն ու գունային երանգները: Թուագրուած ամենահին գորգը 1818 թուականից է եւ ընդհանրապէս Թանգարանի գորգերի հիմնական մասը ԺԹ. դարին է պատկանում:

Հարկ է ընդգծել, որ խորհրդային ողջ ժամանակահատուածում Թանգարանի գորգերի հաւաքածուն հաշուում էր ընդամէնը 10 ձեռագործ գորգ, իսկ մնացածը առանձին յրեւեանական տարեդարձների կապակցութեամբ գործուած ժամանակակից գորգեր էին: Թանգարանի ներկայիս գորգերի հաւաքածուի հիմնական մասը ձեռք է բերուել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութեան անկախութեան հռչակումից յետոյ, գնումների ու նուիրատուութիւնների միջոցով, մի գործընթաց, որ այսօր էլ շարունակուում է: Սակայն ներկայիս արցախեան ձեռագործ գորգերի հաւաքածուի համարման հիմնական խոչընդոտը պահպանուածների չափազանց սակաւթիւ լինելն է:

Թանգարանում պահուում են նաեւ ինչպէս խորհրդային, այնպէս էլ նոր ժամանակների յրեւեանական ձեռագործ գորգեր, ինչպէս օրինակ Հայաստանում քրիստոնէութեան պետական կրօնք հռչակման 1700ամեակի կապակցութեամբ գործուած եւ Ս. Էջմիածնի կողմից թանգարանին նուիրուած «Ս. Էջմիածին», Արցախի մերօրեայ նշանաւոր գորգագործուհի Արուսեակ կոնստանդեանի կողմից Շուշիի ազատագրման առիթով 1992ին գործուած «Ս. Ղազանչեցոց. Աստուած, խնդրում եմ օգնի արցախցիներին. Արցախը հայերին, հայեր միացեք» մակագրութեամբ գորգերը, որոնք նոյնպէս պատմական արժէք են ներկայացնում:

Ներկայիս Թանգարանի մշտական ցուցադրութեան են ներառուած ընդամէնը ութ գորգեր, որոնց հետ նաեւ կարպետներ, անկողնապարկեր, խուրջիներ, աղաքսակներ: Չնայած քաղաքական խոչընդոտներին, յաջողուել է Թան-

գարանի գորգերը ներկայացնել արտասահմանեան ցուցահանդէսներում: 1997ին Յրանսիայի Փարիզ, Մարսէյ եւ Լիոն քաղաքներում կազմակերպուել են «Արցախի Պետական Պատմաեկրագիտական Թանգարանի Գորգերը» ցուցահանդէսները, որոնց վերաբերեալ եղել են մի շարք հրապարակումներ տեղի մամուլում: Թանգարանի գորգերի ու կարպետների հաւաքածուի ցուցահանդէսներ տարբեր առիթներով կազմակերպուել են նաեւ հենց Թանգարանի ժամանակաւոր ցուցահանդէսների համապատասխան սրահում, ԼՂՀ Մշակույթի եւ Երիտասարդութեան Հարցերի Պալատում, Ամարասի վանքում եւն.:

Արցախի Պետական Պատմաեկրագիտական Թանգարանի գորգերի ու կարպետների ամբողջական հաւաքածուն ներկայ դրութեամբ ներկայացնում է Արցախի բազմադարեան պատմամշակութային ժառանգութեան կարեւորագոյն ուղղութիւններից մէկը՝ գորգագործական արուեստը, հայկական գորգարուեստի համակարգում ունեցած իր տիպաբանական առանձնայատկութիւններով ու ընդհանրութիւններով հանդերձ:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Սարաբոն, Օտար Աղբիւրները Հայաստանի Մասին, # 1. Յունական Աղբիւրներ, քաղեց եւ թարգմ. Հրաչեայ Աճառեան, Պետական Համալսարանի Հրատ., Երեւան, 1940, էջ 11, 55.

² Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, քնն. բնագ. եւ ներած.՝ Մ. Աբեղեան եւ Ս. Յարութիւնեան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատ., Երեւան, 1991, էջ 113.

³ V. V. Bunak, "Antropologicheskii Sostav Naseleniya Kavkaza" (Կովկասի բնակչութեան մարդաբանական կազմը), Vestnik Gos. Muzeya Gruzii, Հտր. 13A, 1946, էջ 94:

⁴ Է. Ռէսուլէրը Շուշիի Ռէալական Դպրոցի տեսուչն էր, հնագէտ չէր, այլ սիրողական մակարդակով էր հնագիտական աշխատանքներ իրականացնում:

⁵ Ռ. Վիրիսով, «Կովկասի Տեղը Քաղաքակրթութեան Պատմութեան Մէջ», Ազգագրական Հանդէս, 1895, էջ 86:

⁶ Ա. Իսրայելեան, Կուլտուրան Եւ Հաւատալիքները Հայաստանում Ուշ Բրոնզի Դարաշրջանում, Երեւան, Հայպետհրատ, 1976, էջ 36:

⁷ Մովսէս Կաղանկատուացի, Պատմութիւն Աղուանից Աշխարհի, քննական բնագիրը եւ ներած.՝ Վ. Առաքելեան, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1983, էջ 224:

⁸ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, աշխ. Կ. Մելիք-Օհանջանեանի, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1961, էջ 215:

⁹ Նոյն:

¹⁰ Մեծ Հայքի Ուտիք նահանգի Տաւուշ գաւառի մեծ մասը, ներառեալ թուրքերի կողմից «Թոռուզ» վերանուանուած հին հայկական Տաւուշ բնակավայրը, ներկայումս բռնազաւթուած է Ադրբեջանի կողմից: Տեղին է նշել նաեւ, որ քաղաքական հանգամանքների բերուածով, յատկապէս Ծ. դարից սկսած, հին հայկական Արցախ եւ Ուտիք նահանգները գրեթէ միաւորուած են հանդէս գալիս, որի համար հիմնական պատճառներ են հանդիսացել քաղաքական, կրօնական ու էթնիկական գործօնները:

¹¹ Հրավարդ Յակոբեան, Արցախի Միջնադարեան Արուեստը, Երեւան, «Պարբերական», 1991, էջ 21:

¹² Հերոզոտոս, Պատմութիւն Ինը Գրգից, Թրգմ. եւ ծանօթ. Ս. Կրկեաշարեան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատ., Երեւան 1986, էջ 83:

¹³ Վ. Ս. Թեմուրճեան, Գորգագործութիւնը Հայաստանում, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատ., Երեւան, 1955, էջ 67: Մեր կարծիքով Կիրակոս Բանանցեցին ոչ թէ անմիջական գործողն

էր, այլ պատուիրատուն, ու պարզապէս կանայք գործել են՝ իր անունից նուիրելու նպատակով:

¹⁴ Նոյն, էջ 9:

¹⁵ Տե՛ս՝ Մէրիկ Դաւթեան, Դրուագներ Միջնադարեան Հայաստանի Կիրառական Արուեստի Պատմութեան, Հայպետհրատ, Երեւան, 1977, էջ 128-129:

¹⁶ Ստեփան Լիսիցեան, Հայ Ազգագրութիւն, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատ., Երեւան, 1981, էջ 80:

¹⁷ Երուանդ Լալայեան, Ազգագրական Հանդէս, Բ. գիրք, Թիֆլիս, 1907, էջ 98:

¹⁸ Նոյն:

¹⁹ Վահրամ Թաթիկեան, Արցախի Տոհմագորգերը, «Լուսարաց», Երեւան, 2004, էջ 90:

²⁰ "The important role Armenians have played in rug culture and more specifically in Caucasian rug weaving through the ages" (Jim Allen, Armenian Rugs Without Inscriptions, <http://www.kunstpedia.com/articles/66/1/Armenian-Rugs-Without-Inscriptions/Page1.html>).

²¹ L. Kyarimov, *Azerbaydjanskii Kover* (ադրբեջանական գորգը), Մուսկուա 2, Gyandjik Հրատ., Բաքու, 1983:

²² Նոյն, էջ 10. նաեւ՝ K. Vilson, "Tarikhe Sanac-e Iran", 1938, Թեհրան. նաեւ՝ A. Powp, *Barrasikhaye Tarikhi*, Թեհրան, 1949, N 3:

²³ Նոյն, էջ 26:

²⁴ Նոյն, էջ 14-16:

THE HANDMADE CARPETS AT THE STATE HISTORICAL AND GEOLOGICAL MUSEUM OF ARTSAKH AND THE AZERI CLAIMS (Summary)

MELANYA BALAYAN

In this paper the author argues that the culture of the Artsakh region is closely identified with the culture of the Armenian Plateau, of which Artsakh was considered a part by Strabo and other geographers and historiographers of the past.

The author bases her argument on cultural artifacts, specifically the Artsakh carpets, which she closely relates to the carpet production of the Armenian Highland, both in quality of weaving, style, loom, color and design.

The author defines the characteristics of the Artsakh carpets and groups them according to their different designs as Odzagorg (Snake carpet)/Khendzoresk, Artsvagorg *(eagle carpet)/Arevagorg, Vishapagorg (dragon carpet), etc.

In this context she refutes Azeri claims that Artsakh and its culture are part of Azerbaidjan and its culture. The author rejects Azeri claims and notes that during Soviet rule the Baku authorities sent several expeditions and systematically collected the native carpets of Artsakh exchnging them for new ones produced in the Baku carpet factories.

As proof of this, the author notes that the State Historical and Geological Museum of Artsakh, which was founded in 1939, had only ten carpet specimens displayed during the Soviet era, while after the self-proclaimed independence of Artsakh, the Museum had 68 carpets and 78 kilims, the oldest dated 1818.